

Kultapossukerhon voimannäyte – vai epätasainen kooste ihmistieteistä?

Matti Kamppinen

Anneli Meurman-Solin & Ilkka Pyysiäinen (toim.): *Ihmistieteet tänään*. Helsingin yliopiston tutkijakollegium. Gaudeamus, Helsinki 2005. 367 s.

Helsingin yliopiston vuonna 2001 perustetun tutkijakollegiumin tavoitteena on ollut antaa lisäannos ja puhtia kansainvälisesti korkeatasoiseen humanistis-yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Alan laitokset Suomen eri yliopistoissa kun ovat pääsääntöisesti auttamattoman pieniä, opetuksella ylenmäärin raskautettuja, sekä toisinaan yksinvaltiaita leikkivien professorien päähänpinttymien armoilla. Tutkijakollegiumin idea kuulostaa hyvältä, ja moni toivoisi tuohon porukkaan pääsevänsä. Tutkijakollegiumissa työskentelee lähes yksinomaan Helsingin yliopiston omaa väkeä, vaikka tutkijapaikat ovat periaatteessa olleet avoinna kaikille päteville tutkijoille.

Valittujen pitäisi edustaa kansakunnan kermää, ja vaikka tutkijat laittavatkin pääasiallisen työtarmonsansa kansainvälisesti referoitujen artikkeleiden kirjoittamiseen, eivät suomenkielisten katsausten tekemiseen, odottaa lukija tutkijakollegiumin artikkelikokoelmalta *Ihmistieteet tänään* paljon: humanistis-yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kärkihankkeiden kultapossu-

kerhon voimannäytettä.

Kirjan esipuheessa toimittajat vielä nostavat odotukset kattoon kertoessaan artikkelikokoelmaa motivoineista teemoista:

”Mitä on ihmistiede, tai pikemminkin ihmistieteet monikossa? Miten ne rajautuvat muista tieteistä? Entä miten voidaan kehittää kaikkia hyödyttävää yhteistyötä? Näiden kysymysten myötä yhteiseksi teemaksi nousi pian kysymys siitä, mitä ja millaista on se tieto, jota me tuotamme ja käsittelemme työsamme? Miten ihmistieteilijä luo tietoa ja arvioi sen merkittävyyttä?”

Tämän luonnehdinnan perusteella lukija viittä odottaa paitsi yksittäisten tieteenalojen substantiaalisten löydösten esittelyä ja käsittelyä, myös systemaattista teoreettista reflektointia jokaisen artikkelin yhteydessä. Teoreettinen systematisointi ei ole mikään ylimääräinen tieteenfilosofinen lisä, jonka voi liittää tai jättää liittämättä empiiriseen tutkimukseen, vaan teema, joka kuuluu saumatta jokaiseen mallikkaaseen tutkimukseen.

Aina ei saa sitä mitä tilaa. Odotukset täyttyvät vain osittain: *Ihmistieteet tänään* on tyypillinen esimerkki seminaareihin perustuvasta artikkelikokoelmasta, jossa seminaarin vetäjillä ja kirjan toimittajilla on kenties ollut selkeä visio

artikkeleiden yhteisistä teemoista, mutta tämä visio ei ole konkretisoitunut läheskään kaikkien kirjoitusten kohdalla. Kokoelman johdantoluvussa teoreettinen ja muu tieteenfilosofinen systematisointi on korostetusti esillä, mutta teemat eivät replikoidu kuin osassa kirjoituksia. Kuten niin monen kirjan kohdalla, työ on jäänyt kesken. Kirjassa on muutama loistava artikkeli, muutama hyvä, ja muutama keskinkertainen.

Ihmistieteiden yhteiset teemat

Ihmistieteiden kuva todellisuudesta on mosaikkimainen, kuten toimittajat kirjoittavat, ja ihmistieteet antavat panoksensa monilla eri tavoilla soveltaviin tai monitieteisiin hankkeisiin. Tieteellisen kokonaiskuvan mosaiikkimaisuus ja teoreettisten valintojen runsaus ei kuitenkaan saisi tehdä tyhjäksi sitä, että ainoat yhteiset kysymykset tällaisessa kokoelmassa voivat olla vain korkeamman kertaluvun kysymyksiä, teoreettisia eli käsitteellistämistä koskevia kysymyksiä.

Yleisten epistemologisten ja ontologisten kysymysten lisäksi on koko joukko humanistis-yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kannalta relevantteja teemoja, jotka ovat spesifimpiä kuin mainitut yleiset kysymykset, mutta silti mielenkiintoisella ja systemaattisella tavalla yhteisiä eri ihmistieteiden aloille.

Tällaisia "keskitason" teoreettisia teemoja ovat esimerkiksi rationaalisuus, relativismi, systeemisyyden, kulttuuri, ja niin edelleen. Artikkelikokoelman kirjoittajien seniorit Juha Sihvola ja Raimo Väyrynen käsittelevätkin näitä kysymyksiä, ja näistä teemoista olisi koko kokoelmallekin löytynyt jäntevämpi rakenne.

Myös Panu Raatikaisen artikkelissa "Ihmistieteet – tiedettä vai tulkintaa?" on esillä koko joukko relevantteja tieteenfilosofisia teemoja kuten selittämisen ja ymmärtämisen välinen, melko ohueksi osoittautuva vastakkainasettelu, ymmärtävän ihmistieteen äärimmäisten muotojen ongelmallisuudet, ja ns. hypoteesin menetelmän universaali läsnäolo kaikilla tieteellisesti relevantteilla kognitiivisen systematisoinnin alueilla, josta jo Mario Bunge aikoinaan kirjoitti (Bunge 1967).

Rationaalisuus

Juha Sihvolan artikkelissa "Historiallisen tiedon kasvu ja edistys" pohditaan historiallisen tiedon ja historiatieteiden sisällön kasvua, mut-

ta hänen pohdintansa ulottuvat ymmärtääkseni kaikkeen humanistis-yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Ovatko erilaiset historialliset tutkimukset ja ylipäänsä erilaiset todellisuuskuvat keskenään yhteismitallisia? Miten eri aikojen ja eri kulttuurien tulkintoja tulisi vertailla keskenään? Onko olemassa universaaleja kriteereitä joilla eri kulttuurien ensi näkemältä yhteismitattomia rationaalisuuksia voidaan vertailla ja systematisoida? Millaista rationaalisuutta tutkija voi odottaa lähdeaineistosta nousevan? Ovatko meidän omat rationaalisuuskriteerimme poikkeuksellisia?

Artikkelikokoelman kirjoituksista esimerkiksi Anu Korhosen artikkeli keskiaikaisista kaskuista ja noituussyytöksistä, Matti Myllykosken kristinuskon juutalaisuuskuvasta, Mika Kajavan lähdeaineistojen problematiikasta antiikintutkimuksessa, sekä Anneli Aejmelaeuksen Septuangitan kääntämisestä prosessoivat rationaalisuuden ja relativismin teemoja. Lisäarvoa olisi syntynyt jos kirjoittajat olisivat ottaneet nämä teemat eksplisiittiseen käsittelyyn.

Aejmelaeuksen artikkelin loppuviitteessä (s. 293) sivutaan tiiviisti esitettyä tulkinnan ja rationaalisuuden ongelmaa kirjoittajan tuodessa esiin johtolankojen jäljittämisen yleisen menetelmän. Sherlock Holmes, joka on niin hyvä johtolankojen löytäjä ja merkityksellisten kokonaisten systeemien rakentaja, on monen humanistinen julkilausumaton esikuva.

Juha Sihvola näkemys historiatieteen objektiivisuudesta ja rationaalisuudesta on mielenkiintoisella tavalla jännitteinen. Hän näyttää hyväksyvän kontekstuaalistisen rationaalisuustulkinnan, jonka mukaan

"Kaikki ihmisellä oleva rationaalisuus on lokaalista eli sidoksissa johonkin käytäntöön tai elämänmuotoon. Ajatus globaalista rationaalisuudesta, jonka pohjalta voisi arvioida erilaisten käytäntöjen ja elämänmuotojen pätevyyttä, on kontekstuaalistisen kannan mukaan pelkkä kuvitelma" (s. 212)

Objektiivisuutta on vaikea rekonstruoida ilman universaalia rationaalisuutta. Sihvola yrittää:

"Vaikka rationaalisuus-kriteerien suhteen omaksutaisiin kontekstuaalistinen kanta ja ajateltaisiin, että tieteellisten väitteiden hyväksyttävyyden suhteellista valittuun teoriaan, näkökulmaan tai koulukuntaan nähden, voidaan silti puhua tulkintojen objektiivisuudesta." (215)

Objektiivisuutta luonnehtiessaan Sihvola joutuu kuitenkin käyttämään kriteereinä uni-

versaalin rationaalisuuden tuntomerkkejä:

”Objektiivisuus toteutuu, kun tieteellisen koulutuksen saaneet voivat vapaasti arvioida, ovatko tutkimuksen lähtökohdat uskottavia ja ovatko johtopäätökset pätevästi johdettuja niistä [...] Objektiivisuus ei ole enempää eikä vähempää kuin pätevän dokumentoinnin ja argumentoinnin vaatimus.” (218)

Sihvolan päätelmä on kiinnostava:

”Näin ymmärretty objektiivisuuden käsitys voidaan yhdistää jopa kontekstuaalistiseen kantaan tieteellisesti rationaalisuudesta. Vaikka universaali rationaalisuus olisi pelkkää fiktiota, voidaan edellyttää, että yhteismitattomien koulukuntien ja tutkimusohjelmienkin edustajat esittävät näkemyksensä niin, että voidaan arvioida, ovatko esitetyt väitteet asetetun tulkintahypoteesin puitteissa päteviä ja hyvin perusteltuja.” (218)

Päätelmä on kestävä. Jos edellytämme, että argumentaation säännöt ja esimerkiksi hyväksyttävän perusteen kriteerit ovat universaaleja, ei universaali rationaalisuus ole enää fiktiota, vaan todeksi tullutta. Kuten Nicholas Rescher on useissa kirjoituksissaan argumentoinut, rationaalisuus, objektiivisuus ja arvojen pätevyys ovat toisistaan riippuvaisia (Rescher 1993, luvut 1-3, Rescher 1997, luku 1).

Sihvolan artikkelissa on joka tapauksessa ainekset ihmistieteiden kokonaisuuden ymmärtämiseen ja systematisointiin. Lisäksi artikkeli on kirjoitettu hyvin – siitä puuttuvat kokonaan nuoremille tutkijoille (Rotkirch ja Korhonen) tyypilliset muodikkaat ”asemointia”, omia tuntemuksia ja omaelämäkertaa, sukupuolta ja ruumiin lämpötilaa koskevat turhat pohdiskelut.

Systemisyys

Rationaalisuuden ja relativismin ohella toinen yleinen kysymys ihmistieteissä koskee tutkimuskohteen systeemisyttä, eli millainen toisistaan riippuvaisten osien muodostama kokonaisuus tutkimuskohteena on. Systemisyys tulee luontevasti esille tulkintaprosessin yhteydessä, kun tutkimuskohteena olevaa kulttuurista järjestelmää ja sitä konstituivia merkitysjärjestelmiä jäljitetään. Systemiajattelu kuuluu argumentaatioteorian ohella tieteellisen ajattelun yleisiin työkaluihin, jonka erityiset ja tapauskohtaiset sovellukset voisivat olla selkeämmin esillä ihmistieteiden nykytilaa koskevassa katsauksessa. Kompleksinen todellisuus vaatii systeemistä ajattelua (Rescher 1998).

Kirjassa on muutama mainio esimerkki systeemisyden relevanssista. Raimo Väyrynen käsittelee artikkelissaan ”Vastafaktuaalinen päätely ja uuden tiedon mahdollisuus” sosiaalisten systeemien polkuja, erityisesti vaihtoehtoisten menneisyyksien polustoja. *What if* eli *mitä jos* ajattelua tulisi hyödyntää enemmän erityisesti historiatieteissä ja politiikan tutkimuksessa. Systemaattinen vaihtoehtoisten menneisyyksien (ja vaihtoehtoisten tulevaisuuksien) luottaminen antaa opiskelijoille oivia ajattelun työkaluja, joiden avulla he voivat identifioida sosiaalisia systeemejä sekä niiden erilaisissa rooleissa vaikuttavia osia.

Petri Ylikosken artikkelissa ”Tieteen evoluutio” käsitellään puolestaan yhtä vaikutusvaltaista sosiaalisten systeemien muutosta koskevaa teoriaa, David Hullin tieteen evoluutiota koskevaa valintateoriaa. Systeemin konstituentit ja muutosmahdollisuudet ovat Hullin teoriassa selkeästi esillä, joskin Ylikoski päätyy varsin skeptiseen näkemykseen Hullin teorian arvosta tieteen evoluution ymmärtämiseksi.

Anna Rotkirchin artikkeli ”Miten sosiologinen tieto kohtaa evoluutioteorian?” sekä Teija Kujalan artikkeli ”Ihmisaivot tiedonkäsitteilyä: esimerkki tieteidenvälisyyden mahdollisuuksista” ovat hyviä esimerkkejä tutkimusotteen systeemisyden ja tutkimuskohteesta valitsevan kompleksisuuden kohtaamisesta. Rotkirchin tutkimushanke on aidosti monitieteinen: äitiyttä tutkitaan sekä evoluutiobiologian sukulaivalintateorian että sosiologian keinoin. Yhteenveto tutkimuksen keskeisistä löydöksistä olisi ollut paikallaan.

Kujalan esittelemät tutkimushankkeet pyysivät melko säntillisesti luonnontieteellisen ongelmanasettelun sisällä. Kognitiivisen neurotieteen mismatch negativity -tutkimusparadigmassa ei tutkita kulttuurisia tai sosiaalisia muuttujia, vaikka tutkimuskohteena ovatkin olleet eri äidinkielisten koehenkilöiden neuraaliset vastineet vokaalivänteisiin. Äidinkieli, jonka äänneille ihminen altistuu, ei ole äidinkieli kulttuurisena tai kognitiivisena systeiminä, jonka merkityksien avulla ihminen navigoi todellisuudessa.

Tutkijakollegiumin vieraillevan professorin Dan Lloydin artikkeli ”Tieteen uusi aluevaltaus: tajunnan tiede” on ongelmallinen. Lyhyt artikkeli on lähinnä ohjelmajulistus sen puolesta, että tietoisuuden tutkimuksen pitäisi orientoitua optimistisesti, uskoa siihen että tietoisuuden tiedettä voidaan tulevaisuudessa tehdä. Lloyd ei viittaa tietoisuuden teorioiden raken-

tajiin kuten Bernard Baarsin tai Antti Revon-suohon, tai klassikoihin kuten William James. "Uutta" tieteenalaa markkinoiva tieteilijä katsoo etuoikeudekseen yleensä aloittaa puhtaalta pöydältä. Lloydin kriteerit tulevaisuuden tajunnan tieteelle ovat puolestaan tiukat:

"Tietoisuuden tiede voi muodostua uudeksi vahvaksi tieteenalaksi vasta sitten, kun Proustin tai Joycen kirjalliseen tuotantonsa vangitsema kokemuksen rikkaus ja yksityiskohdat on myös selitetty." (329)

Tästä olisi hyvä keskustella: mitä monitieteisiltä hankkeilta voidaan odottaa, tai mitkä ovat tietoisuuden selittämässä onnistumisen kriteerit?

Kulttuuri

Keskeinen käsite, jota ja jonka teoriaa olisi pitänyt käsitellä, on kulttuuri. Kulttuuristen systeemien läsnäolo ja dynamiikka erottaa humanistis-yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen esimerkiksi solubiologisesta tai neurologisesta ihmis-tutkimuksesta. Kulttuuristen systeemien rooli tutkimusasetelmassa kertoo myös siitä, kuinka relevanttia tutkimus on humanistis-yhteiskuntatieteellisen kokonaisuusmaisen kannalta. Kulttuuriset systeemit pulpahtavat käytössä esiin Tuula Gordonin toimijuutta käsittelevässä artikkelissa, joskaan hän ei juuri erittele käyttämänsä käsitteistöä.

Anu Korhonen, jonka erityisala on kirjoittajaluettelon mukaan "kulttuurihistorian metodologia" huiskii kulttuurimääritelmiä ympäröivänsä kuin torikauppias alennuskuraa huhtikuussa:

"Kulttuuri on sellainen taistelun paikka, jossa valan kulkuradat iskevät toisiinsa. Kulttuuri väittelynä ei ole mitään tahansa puhetta. Se on valtaa elämän ja kuoleman yli [...] Kulttuuri on sitä, että pohditaan ja puhutaan – keskustellaan koko symbolisten keino-

jemme valikoimalla: eleillä, ilmeillä, väreillä, tyyleillä, tiloilla, mutta ennen kaikkea sanoilla." (149)
"Historioitsijalle kulttuuri näyttäytyy ajallisena ketjuna, minua kohti kurkottavana hetkien sarjana, joka on täynnä katkokkia ja toisistaan poikkeavia sidoksia." (153)

Kulttuuristen systeemien kompleksisuutta ja dynaamisuutta tässä ilmeisesti halutaan korostaa, mutta lukija odottaa että kirjoittaja osoittaisi metodologisen lahjakkuutensa ja yksinkertaistaisi tiivistäen eksplisiittisen ja systemaattisen operationalisoinnin käyttämälleen kulttuuriteorialle. Kyllä värikkäästi voi kirjoittaa, kunhan tieteellinen argumentaatio etenee. Harri Kalhan artikkeli "Kevyttä huimausta? Väri diskurssina, taidehistoria ideologiana" on oiva esimerkki teoreettisesti ryhdikkäästä mutta silti värikkäästi (!) kirjoitetusta esseestä.

Kirjan lopussa ei ole asiasanahakemistoa. Jos kirjoittajat ja erityisesti toimittajat olisivat tehneet asiasanahakemiston, heille olisi kenties syntynyt uusi, yhtenäisempi ja systemaattisempi kuva niistä yhteisistä korkeamman kertalu-
vun teemoista, jotka ihmistieteitä yhdistävät.

Kirjoittaja on Turun yliopiston dosentti ja uskontotieteen lehtori

KIRJALLISUUS

- Bunge, Mario (1967): *Scientific Research 1–2*. Springer Verlag.
Rescher, Nicholas (1993): *A System of Pragmatic Idealism, vol. II, The Validity of Values*. Princeton University Press.
Rescher, Nicholas (1997): *Objectivity – The Obligations of Impersonal Reason*. University of Notre Dame Press.
Rescher, Nicholas (1998): *Complexity – A Philosophical Overview*. Transaction Publishers.